

NOTLAR

(1) [I C 1 - II Ş 1] *Uguş* kelimesi Kâşgârî'de mevcuttur. Kâşgârî bu ismi [I, 59] *uguş* diye harekeliyerek *المشجره* diye tercüme etmektedir. Binaenaleyh ben de aynı tarzda okuyarak *soyom* diye tercüme ettim. Yazıtlarda dikkat edecek olursak kelime mensup olduğum boy manasına kullanılmıştır.

(2) [II C 1] *Tarkat* kelimesi *Tarkan*'ın cemidir. Bu cemi tarzı Moğolcada mevcut olup Türkçede de yalnız kelime nihayetlerinde n bulunursa yapılmaktadır. *Tegin*'den *tigit*; *oglan*'dan *oglit* v. s. *Oğuz*'ların *Bayat* kabilesinin ismi de *Bayan*'ın cemidir. [Bakınız: Hüseyin Namık Orkun, *Oğuzlara dair*, s. 30 - 32].

(3) [I C 3 - II Ş 2] Ötüken ormanı hakkında Kâşgârî'nin verdiği izahat ta mühimdir. Kâşgârî kitabın haritasında buranın yerini de gösteriyor. İsim, malumdur ki Çin tarihlerinde, Câmî - üt - tevarih ve ondan naklen Şecere-i türki'de de zikrolunur. Kâşgârî [I, 123] «Tatar çöllerinde, Uygur kurbünde bir yerin adıdır» diyor. [Thomsen; *Inscriptions de l'Orkhon*, s. 152, not 32 ye de bakınız.] Bu kelime Moğolca olup Moğolcada yer ilâhesinin adıdır. [Bakınız: Vladimirtsov; *Doklady Akademii Nauk SSSR*, 1929 - 36; Pelliot; *Toung Pao*, 1929, 212 - 219].

(4) [I C 3] *Bunun* hakkında Thomsen'in [Turcica, s. 55] de izahatı varsa da Kâşgârî kelimeyi vazihen anlatmaktadır [III, 266].

(5) [I C 4 - II Ş 3] *Demir Kapının* mevki hakkında bakınız: Thomsen; *Inscriptions de l'Orkhon*, s. 137, not 6.

(6) [I C 4 - II Ş 3] *Bayırku*'lar malumdur ki Çin tarihlerinde *Pa-yeko* diye bahsedilen kavimdir. Yedinci yüz yıldan itibaren tarihte rol oynamaya başlamışlardır. Çin tarihleri bu çağlarda bunların *Gobi*'nin şimalinde oturduklarını kaydeder.

(7) [I C 4 - II Ş 3] *Yig idi* için bilhassa bakınız: Turcica, s. 21, not 2.

(8) [I C 6] *Bisük* sözünün şimdiki kadar yapılan izahları yerinde değildir. Kelimeyi Kâşgârî'deki [I, 310] sözlerden birisiyle izaha çalışmak belki münasip olur.

(9) [I C 13] *Eriğ* sözünün tercümesinde şüphe etmekteyim.

(10) [I D 4 - II D 5] *Bükli* sözünü Thomsen birinci tercümesinde *les puissants* diye ikincisinde hiç tercüme edememiştir. *Bük* kelimesi *elyevm* Anadolu'da yaşamakta olup Kâşgârî'de *بُكْ* diye tercüme edildiğine göre ben ibareyi ormanlı, çöllü kavim diye tercüme ettim. Burada kelimenin bu manaya gelmesi için *bükli* değil *büklig* olmalı icap eder diye bir nokta hatıra gelebilir. Fakat yazıtlarda dikkat edecek olursak *beğli budunlig* [I Ş 6] sözlerinde olduğu gibi bu ek birbirini müteakiben iki kelimedeki kullanıldığı vakit birincisinde hazfedilmektedir. Her halde bu ibarede zannedildiği gibi kelimenin has isim olmasına inkâr yoktur. Zira *bükli çöliğ el* denildikten sonra bu kavimlerin isimleri birer birer sayılmaktadır. Binaenaleyh [I Ş C - II Ş 8] de de aynı kelime aynı manada geçmektedir. Birinci ibarede *kün togusıkta bükli çöliğ el* denildiği gibi diğer yerde de *kün togusıkta bükli kaganka tegi* denilmektedir. Bu itibarla bu ibareyi de *kün tonusıkta bükli (+ çöliğ) kaganka tegi* diye anlamak lazımdır.

(11) [I D 4 - II D 5] *Apar*, *Apurum* kavimleri hakkında hiçbir malûmata sahib değiliz. *Apar* adını evvelâ Thomsen *Avar* kavim adı *te-lakkı* etmiş, daha sonra da bu cihet bazı âlimlerce kabul edilmiştir. [Né-meth; *A honfoglaló magyarság kialakulása*, s. 105]

(12) [I D 4 - II D 5] *Kurkan* kavmi Uygurların bir kabilesi olup Çin tarihlerinin *Ku-li-kan* diye yazdıkları kavimdir. [Bakınız: *D'Herbelot*; *Bibliothèque Orientale*, cilt VI, s. 248 ve müteakip]

(13) [I D 4 - II D 5] *Kıtay*'lar evvelâ 405 yıllarında tarihte gözükmüşlerdir. Bu tarihten itibaren Çin eserleri bunlar hakkında malûmat vermektedir. Çin tarihlerine göre bunlar *Tung-hu*'lara mensupturlar. Bilâhare üç kısma ayrılmışlardır: 1 — *Yü-wen*. 2 — *Ku-mo-hi*; ki sonraları *Hi adile* anılmışlardır. Bu kavmin ismini yazıtlarda *Tatabı* şeklinde bulmaktayız. 3 — *Kı-tan*'lar yani *Kıtaylar*. [Bakınız: *Ligeti Lajos*; *A kitaj nép és nyelv*, M Ny, XXIII, 1927, s. 293-310]

(14) [ID11] *rn* sözünü Thomsen *er'n* diye okumaktadır. Bunun *tant d'hommes* manasına olduğunu yazar. [Mezkûr eser, s. 145, not 19.] Bu sözün *accusatif*'i olan *erin* ise yazıtlarda daima *er'n* diye i sesi ile birlikte yazılmaktadır. Burada Kâşgârî'nin bir izahını göz önünde tutmamak imkânsızdır. Türkçede *t* ile cemi yapıldığını dahi çok iyi bilen Kâşgarlı Mahmud [Bakınız: I, 297; *tigit*'in *tegin* sözünün cemi olduğunu tasrih etmektedir.] *eren* sözünün de *er'n* cemi olduğunu söylemektedir. O halde bu noktadan yazıttaki *eren* (her halde *erin* değil) sözlerini

tektike çalışmak gerektir. Bizim yaptığımız araştırmada üç yerde bu söz [I Ş 11, II C 11] rakkamlarla da tasrih edildiği için [*yeti geçirmi eren, beş yüz eren* gibi] cemi olduğu göze çarpmaktadır. Diğer iki yerde de [I Ş 34, I D 40] cemi olarak kullandığını kabul edebiliriz.

(15) [I D 13-II D 12] Tölös'lerin Gök Türklerle tabi olan ve Çinlilerin Thie-le dedikleri kavim olduğunu, Thomsen kabul etmektedir. Bugün dahi Altay'larda Tölös adlı bir kabile vardır. [Bakınız: Radloff; Aus Sibirien, cilt I, s. 126, 179, 216; buradan naklen: Hüseyin Namık: Türk dünyası, s. 80].

(16) [I D 14-11 D 23] *Yabgu* hakandan sonra gelen bir rütbe olup bu rütbeyi halktan olanlar kazanabilirdi. [Kâşgarî; III, 24] Németh bu isimle *yabaku* kavim adını birleştirmektedir. [Mezkûr eser, s. 46] Bu ismi Thomsen de yap-kökünden çıkarmakta ise de [Mezkûr eser, s. 146, not 21] Kâşgarî bu sözün manasını da yazmaktadır. [III, 27.]

(17) [I D 16] Balbal'ın mahiyeti için bakınız: Wladyslaw Kotwicz; Les tombeaux dits "keresur,, en mongolie, RO. IV, 1928. Aynı zat: Quelques remarques sur les statues de pierre dites "baba,, ["*femmes en pierre,,*], Bulletin de l'Academie Polonaise des Sciences et des Lettres, 1928, s. 70-81.

(18) [I D 17-II D 15] *Yaşıl ögüz* her halde Thomsen'in dediği gibi Hoang-ho nehridir. Moğollar da buraya Kara muren derler. Şandung ise malum olan Şan-tung'dır.

(19) [I D 18-II D 16] Türgiş'ler Çin tarihlerinin Tu-ki-şi diye kaydettikleri kavimdir. Bunlar Garp Türklerinden idi. Tarihleri hakkında Visdelot, Klaproth ve De Guignes'de izahat vardır. Yazıtta Kara Türgiş sözüne de rastgelmekteyiz; ki burada kara halk, avam, nâs ve tâbi manasınadır.

(20) [I D 20-II D 17] Konçuy sözünün çince den geldiğini yazarlar. Gerek yazıtlarda ve gerek Uygur metinlerinde prenses mukabil olarak kullanıldığını görmekteyiz. Kâşgarî'de de kraliçe manasına olan katun'dan derece itibarile aşağı olduğu yazılmaktadır. [III, 181].

(21) [ID 31] Umay malûm olduğu veçhile çocukları himaye eden bir ilâhenin adıdır. Bu ilâhe Orta Asya Türklerinde bugün dahi vardır. [Verbitski'nin Altay ve Aladağ lûgatine bakınız.] Kâşgarî Mahmud'da bu isimden bahsetmekte ise de sarih olarak bunun bir ilâhe olduğunu yazmamaktadır. [I, 111] Kelimenin aslını benim zannımca sanskritce de aramak gerektir. Filhakika Durga ve Parvati dahi tesmiye olunan Uma sanskritcede bir ilâhe olarak geçmektedir. [Vilson'un sanskritçe lûgatine

bakınız. Orada kelimenin iştikakı hakkında da izahat vardır. Bizdeki umacı sözünü de hatırlayınız.]

(22) [I D 31] Sugdak'ların Sugd kavmi olduğu malûmdur. Kâşgarî de bu kavimden bahsetmekte olup «Balasagun şehrine sonradan gelen bir kavimdir. Bunlar Buhara ile Semerkand arasında Sugddandırlar. Lakin Türk kılığı ile kılıklanmışlar ve Türk huyunu huyedinmişlerdir.» diyor. [I, 391] Kelimeyi Kâşgarî harekelediğinden Marquart'ın okuduğu gibi Sogdik okumak doğru değildir. [Marquart; Die chronologie der Altürkischen inschriften, 1898, s. 5].

(23) [I D 33] *Kedimliğ* sözünü giyimli sözünün aynı olduğunu kabul ederek kelimeyi bu suretle tercüme ettim.

Yorç sözü ise bir akraba adıdır. Bakınız: Kâşgarî, III, 5.

(24) [ID 33] *Y l m sında* sözünü Thomsen *ay³lm³sında* yani ay almasında diye okuyarak tercüme etmek istemiş ise de bu tercümenin kabulü imkânsızdır. [Turcica, 27] Muğfer de ay şeklinde bir elmas tasavvur ederek burada bunun kasedildiğini ileri sürmek bizde de kabule şayan değildir. [Barthold'ın İstanbul'da verdiği Türk tarihine dair konferanslarına da bakınız] Halbuki yalma sözü Kâşgaride [III, 26], Kamus Türkî de mevcuttur. Binaenaleyh bu sözün buradakis manası kaftanında, elbisesinde demektir. Kâşgarî bu kaftanın da ata konduğunu tasrih etmektedir. [III, 26].

(25) [ID 39] Turuk sözünü ne Thomsen, ne de Radloff yerinde olarak tercüme edememiştir. Onların tercümeleri metin ile tutmamaktadır. Bu isim Kâşgarî de vardır. Binaenaleyh Kâşgarî'nin bu izahına göre tercüme etmekteyim; ki manası tutmaktadır [I, 317]

(26) [IŞ 12] Liken Çin tarihlerinin de kaydettiği Liu-hiang adlı sefirdir.

(27) [II Ş 11] *Kırgılgık kutay* sözünden anlaşıldığına göre *kutay* ipek v. s. gibi mensucata ait bir şeydir.

(28) [II Ş 11] *Isigti* sözü de *ekinlig* sözile beraber yazıldığına göre ekime ait bir sözdür.

(29) [II Ş 11] *Tontamış* sözü hakkında Thomsen bazı mütealeler serdederek bunun *toktamış* olacağını zannetmektedir. [Turcica, S. 74, not] Halbuki tonta- fiili Kâşgaride mevcut olup aşağı içmek manasındadır. Binaenaleyh bu cümleyi ben aşağı bakmış olan gözleri yukarı gördü diye tercümede tereddüt etmedim. [III, 293]

(30) [II D 24] Yotuz sözü Uygur metinlerinde de geçmektedir. Bu sözü Le Coq *Gefolge* [Manichaica, I, 5], F. W. K. Müller *Hausgesinde* [Uigurica, II, 76, 85] Bang ve Gabain de *Gattin* [Türkische Turfan texte, index] diye tercüme etmektedir.

(31) [II D 25] Basmlı kavmi Çinlilerin Pa-si-mi diye bahsettiği kavimdir. Çin tarihleri evvelâ 649 da bunların kendilerine sefir gönderdiğini kaydetmekte ve bu tarihten sonra Basmlı'lar hakkında bazı kayıtlar nazara çarpmakta ise de bu izahat Uygurların yükselmesiyle kesilmektedir. Fakat Basmlıların bundan sonra da mevcudiyetlerini muhafaza ettiklerini Kâşgari'nin verdiği izahattan anlıyabiliriz.

(32) [II D 26] Çik ve Çikil kavimlerinin aynı kavim olduğunu zannetmekteyim. Çikiller hakkında Kâşgaride ve İslâm kaynaklarında malûmat vardır.

(33) [II D 27] Altun yış herhalde Çinlilerin Kin-şan dedikleni yerdir. Her iki söz birbirinin tercümesidir.

(34) [II D 28] Beş balık bugünkü Urumçi şehrinin bulunduğu yerde idi.

(35) [II D 29] Karluk'ların adına Çin tarihlerinde Ko-lo-lu şeklinde rastgelmekteyiz. Çin tarihleri bunların Gök Türklerden olduğunu Kin-şan dağlarının garbında Pu-ku-çin denilen ırmağın sahillerinde etrafı Tho-ta dağlarıyla çevrilmiş arazide oturduklarını kaydetmektedir. Yine aynı kaynaklar bunların üç boya ayrıldığını yazarlar. Filhakika Türk yazıtlarında Üç Karluk sözünün geçtiğini biliyoruz. Çin tarihlerinin Karluklar hakkındaki izahatını D'Herbelot, Visdelot, Bretschneider ile bunlardan naklen Thomsen toplamağa çalışmıştır. Doğu kaynakları arasında Gardezi, Mes'udi, İstahri, Mukaddesi, Yakubi ve Kâşgari'nin eserlerinde malûmat bulunabilir.

(36) [II D 30] Togla bugünkü Tola nehridir.

(37) [II D 31] Yut salgın diye tercüme edilebilir. Kelimenin asıl manası kışın şiddetinden hayvanların ot bulamıyarak kırılmasıdır. [Bakınız: Kâşgari; III, 104]

(38) [II D 39] *Sabı ötügi* sözü Uygur metinlerinde de geçmektedir. [Bang, Gabain; Türkische Turfan tex., I, S. 8, satır 35] *ötüg* sözünü *Bitte* diye tercüme etmektedir. [Pelliot; Toung Pao 1914, S. 137] de bakınız] asıl manasını vazih olarak Kâşgaride bulmaktayız. [I, 65]. II C 11 deki yıpar sözü için de Kâşgariye bakınız. [III, 20]

(39) [II C 12] Özlük sözünü evvelce Thomsen [Inscriptions de l'Orkhon, S. 187, not 115] en sonra da Samoïlovitch [Le monument

turc d'lkhe-khuchotu en Mongolie central, S. 40] mevzuubahs etmiş ise de kelimeyi Kâşgari vazihen izah etmektedir: الثمرة من الحويل [III, 423]

(40) [II Ç 14]. *Ertenü* için bakınız: Türkische Turfan texte, I, 146; II A 54, 92.

KÜLTEGİN YAZITININ ÇİNCE KISMI

Malûmdur; ki gerek Kültegin ve gerek Bilge Han yazıtının çince kısımlarında vardır. Tercümesini koyduğumuz bu birinci yazıt fransızcaya Schlegel, almancaya Georg von der Gabelentz, ingilizceye Parker tarafından çevrilmiştir.

Fin âlimlerinden Heikel'in idaresinde buralara giden bir sefer heyeti bu yazıtın güzel fotografilerini almış olup bu fotografileri ilk tetkik eden Popoff olmuştur. Gabriel Devéria'da 1890 senesinde T'oung-pao mecmuasında (S. 229) bu yazıtı mevzubahs etmiş, 1892 de Heikel sefer heyetinin Helsingfors'da çıkardığı Inscriptions de l'Orkhon adlı eserde Georg von der Gabelentz tarafından almanca tercümesi çıkarılmıştır.

Çin İmparatoru Hiuen-tsung tarafından 732 yılında rezkolunan bu yazıt [1] daha evvel rusçayada çevrilmiş isede yazıt ile en derin meşgul olan Schlegel olmuştur. Bu zat 1892 de Helsingfors'da bu yazıtın fransızca tercümesini La stèle funéraire du Teghin Giogh adile çıkarmıştır. Aynı yazıtın 1895 de Radloff'un çıkardığı Mogolistanda eski Türk yazıtı adlı eserde Wassiljew tarafından almanca tercümesi neşredilmiş, en son olarak Parker'in yaptığı ingilizce tercüme Thomsen'in Inscriptions de l'Orkhon adlı eserine zeyil olarak çıkarılmıştır.

Bizim resmîni koyduğumuz çince metin Pekin'de yapılmış eski bir kopyadır. Schlegel'in neşrettiği metin daha iyi bir şekilde isede biz yalnız bir fikir verebilmek için bu metni koyduk.

Yazıtın en üstünde altı Çin karakterinden ibaret bir cümle vardır; ki bunun manası «merhum Külteginin yazıtı» dir.

[1] Thomsen, Mezkûr eser, S. 174.

KÜLTEGİN YAZITININ ÇİNCE KISMININ TERCÜMESİ (1)

Çinceden İngilizceye çeviren:
M. E. H. Parker

Türkçeye çeviren:
Hadiye Erturkan

Şu(2) geniş göklerin kaplamadığı ve siyanet etmediği hiç birşey yoktur. Gök ve insan hem ahenk olduklarından bütün kâinat büyük bir kül teşkil eder; bu külün esası ulvî(3) ve süflî olarak iki uzva ayrıldığı gibi, insanlarda bu sebepten ileri gelen prenslere veya hükümdarlara ayrılırlar, (veya; biz onları böylece kendilerine mahsus mevkiilerde buluruz.) Filhakika bu ileri gelen prensler yukarda zekrülunan iki uzvun irsen inkal etmiş olan neticeleridir.

Şimdi, Çinlilerin şimal stepleri üzerinden kuvvetli(4) uçuşlar yaptıkları ve Hiung-nu Hanı Khuganja'nın Çin İmparatoruna Kan-ts-üan (Su-an-Fu yakınındaki saray) da arzı tazimat etmeğe ve Kwang-luh(5) hudutlarını Çin namına muhafaza maksadile müsaade etmeğe geldiği tarihlerden gerilere gidersek, görürüzki bizim dostluk ve lütüfkârlığımız uzak bir maziye doğru derinleşüp uzanıyor.

Ve ozaman (Divus Magnus) Ulu Tanrının inkişaf ettirmeğe başladığı yeni İmparatorluk ülkesini hanedanımızdan (Divus Celsus) Gök Tanrı ihdas edince, kültür nimetleri dünyanın dört(6) köşesine yayıldı, ve

(1) Thomsen'in Inscriptions de l'Orkhon adlı eserinde çıkan bu tercüme Gazi Terbiye Enstitüsü İngilizce öğretmeni Bayan Hadiye tarafından yapılmıştır. Kendisine bu değerli hizmetinden dolayı ayrıca teşekkür ederim. H. N. O.

(2) Eski, mevzî ve şürde kullanılan ingilizce.

(3) Dişi ve erkek, karanlık ve aydınlık, zayıf ve kuvvetli, fena ve iyi, ruhanî ve cismanî pek alâstiki bir ifade. [Çincesi Yin ve Yang'dır. Her kuvvetli ve galip unsur Yang; her zayıf ve tâbi unsur Yin'dir. H. N. O.]

(4) Yapılan akınlar kuvvetli kazaların veya diğer korkunç kuşların uçuşlarına teşbih edilmiştir ve Hiung-nu'lar üzerine yapılan istilâlardan kinayedir.

(5) Çin seddi yanında bir mevki ismi. Benim Türkler hakkındaki kitabıma müracaat ediniz. (şimdi bu kitap Çinden gelmektedir.) [Parker'in benim kitabım dediği 1895 te Shanghai'da basılan A thousand Years of the Tartars adlı kitabıdır. H. N. O.]

(6) Aynen mukabili sekiz.

her ikisinde askerî şecaatlarının neticeleri tek ve kutretli bir hamle ile başarıldı.

Fakat şu ilerdeki göğün arzusile değişikliği birbirini takip eder. Lâkin her ne kadar Hanlı(7) ünvanını birbirine rakip şu veya bu kimseler sıra ile taşıdırlarsa da, serhat devletleri sonuna kadar mütavali(8) bir tarzda mahviyyetkâr(9) itaat mektupları göndermek ve kendilerinden beklenen vergileri vermek kudretini gösterdiler.

Baba sıfatile Mogilan'ı evlat edinen zatı şahanemize gelinceye kadar işler böyle devam etti. [*] Bu suretle artık zalimane baskınlar yapılmaz oldu ve silâhları sessizce kınlarına koymak imkânı bulundu.

“Sen benden şüphe etme, bende sana(10) ihanet etmeyeyim.” başka tarzda hudutların(11) tecavüzden masun kalmasına nasıl imkân olabilirdi?

Bu methiyede mevzubahs olan şahıs Kültegin ismile maruftu. O, Kutlug Hanın ikinci oğlu ve şimdi hüküm süren Bilge Hanın küçük kardeşidi. Onun adının şöhreti kendi yurdunda(12) kabilesi halkına dehşet verirken, babasına ve kardeşine olan hürmet ve merbutiyeti uzak memleketlerde gayet iyi biliniyordu. Külteginin bu tarzda tanınması, evvelâ onun kendi şahsında toplayup inkişaf ettirebildiği büyük babasının babası olan(13) Beg İtimiş'in mevrus iyi meziyetlerinin, saniiyen büyük babası(14) Ghekin Kutlug'un alışkın olduğu ve haleflerinin birbirile gıpta edersine taklide çalışdıkları hayır ve lütufkârlığın neticesinden başka ne olabilirdi? aksi taktirde bu kadar değerli bir adamın başardığı işler için ne sebep gösterilebilir?

(Hayır, şüphesizki hakikî sebep budur.), o, işlerinde muhabbet ve kardeşlik hissile(15) hareket ettiğinden ve kardeşinin askerî gayelerinin

(7) Aynen mukabili şanlı, şererefli.

(8) 代

(9) Bu bir tahmindir, fakat mana bakımından doğru olduğu hemen hemen muhakkaktır. [*] Burayı Schlegel şöyle tercüme ediyor: Nous étions liés avec vous comme un père avec son fils. [Mezkûr eser, S. 52] H. N. O.

(10) Burada imparator bir klâsik parçayı iktibas ediyor.

(11) Schlegel'in tahmin benim ileri süreceğim her hangi bir tahmin kadar doğrudur. Yalnız onun teklif ettiği gramer hatalıdır.

(12) Schlegel'in tahminine başka birşey ilâve edemem.

(13) 施

(14) Türk tarihleri iki Kutlug'dan bahsetmezler. İhtimalikî büyük baba kelimesi şiirde baba yerine kullanılmasına cevaz verilen bir tabirdir.

(15) Belki 奉順

tahakkuku için onunla beraber çalıştığından muvaffak oldu. Mogilan'ın idaresi altında Türk İmparatorluğu şimalde [şimdiki] Tarbagatay hudutlarına erişir, garpte ise Tumet(16) arazisinin civarına kadar yaklaşırdı. O, göğün mukaddes emirlerine(17) itaat ederek imparatorluğumuzun T'ang hanedanıyla sırf dostca münasebetlerde bulunmak maksadile mahrem doghri(18) mevkiine mazhar oldu.

Bu sebepten hanedanımız veyahut biz “senin sadık gayretlerini(19) sitayişle anar,” ve bu suretle ona en iyi ve şayanı itimat lütuflarımızı ih-san ederiz. Diğer taraftan ecdadımızın(20) ve bizim durediş tahminlerimiz böylece aykırı neticeler vermez ve işlerin sıkıcı vaziyeti çabuk nihayetlenir.

Biz derin kederlerimizi(21) ve muhteşem kalbimizde yaşayan ıztırabımızı(22) tekrar ve tekrar beyan ve izhar ederiz.

Fazla olarak Kültegin Hanın küçük kardeşi han ise bizim manevi evladımızdı. Bunun için bir taraftan baba ile oğul arasındaki en münasip duygu böylece tezahür etmiş olduğu gibi, tabiatile mazhar olduğu sevgi hissinden bir diğerinde aynı hisseyi alması icabeder. Her ikiside bizim oğlumuz olduğuna göre Kül de bizim derin sevgimizden müsavi olarak hisse alır.

Bu sebeptendirki gelecek hatsiz hesapsız nesillerin dimağlarında onların müşterek muvaffakiyetlerinin şaşaası her gün yeniden(23) canlansın diye uzakta ve yakında bulunan(24) herkesin bunu öğrenmesi için bil-hassa muhteşem bir yazıt diktik(25).

(16) Schlegel bu hudutları Külteginin malikânesinin ve hususî fütuhatının temin ettiği arazinin hudutları olarak almakta haklıdır.

(17) Schlegel'in tahmini. Hayır dediğim yerler müstesna onunla aynı fikirdeyim.

(18) Bu kelimeyi Schlegel'e medyonum. Bu kelimeyi Hunlar kullanırlar ve bunun Türkçede “değerli, manasını ifade ettiğini ve rütbe bakımından (Sezarın Ogüstten sonra geldiği gibi) handan sonra geldiğini ileri sürerlerdi.

(19) Kitablarım yanımda değil, fakat bunun Shu - King'den bir iktibas olduğunu sanmıyorum.

(20) “Türk ecdadından,, olması muhtemeldir.

(21) 疾

(22) Bunun Shî-King'den alındığı fikrindeyim.

(23) Burada ve umumiyetle yazıtın ikinci nisfında Schlegel hakikî manadan uzaktır.

(24) Schlegel. İyi bir tahmin.

(25) 製

Methiye şu şekilde devam ediyor :

Kuuların ve soğukların(26) diyarı olan Ting-ling(27) ülkesi, senin evvelki krallarının arasında birçok kudretli ve asker ruhlu şahsiyetler yetişti

Senin prensiplerin yabancı ülkelere böylece şeref vererek paydar olsunlar! senin prensiplerin bizim T'ang'mızla dostluğu gaye edinerek "her yerde,, tanınırlar!

Böyle adamların ebediyen payıdar olacaklarının muhakkak olmadığını kim söyleyebilir? uğurlu haberleri ebediyen ilân için şimdi dağ gibi yüksek bir yazıt dikilmiştir.

(Üzerindeki tarih için söyleyecek hiç bir fikrim yok) (28). Büyük T'ang, K'ai-yüan'ın yirminci senesi, devri takvime göre Jên-Shên; Sin-ch'ou; yeni ayın yedinci günü, devri takvime göre Ting-wei: işte dikildiği tarih buydu.

(26) 集

(27) Kitabına müracaat ediniz: Biri şimalde, diğeri garpte olan Kırgız gruplarından birisi.

(28) Tarih için fikrim olmadığını söylediğim zaman, astronomik hesaplar ve takvim meseleleri hakkında malûmatım olmadığını anlatmak istedim. Fakat tarihin yazıt üzerindeki görünüşü bakımından aşağıdaki hakikatler mühimdir.

1: Ay kelimesinden evvel yalnız bir Çin harfinin sığabileceği kadar mesafe vardır. Bu harfin ya 10 veya 7 nin yerini tuttuğu muhakkak.

2: 10 rakkamının amudî hattı 7 rakkamının amudî hattı kadar ufki hattın ötesine geçmez.

3: 7 nin ufki hattı 10 nun ufki hattına nazaran daha meyillidir.

4: 7 nin amudî hattının üst kısmı 10 unkinden daha kalın ve kama şekline daha yakındır.

Eğer mevzu bahis olan harfler gerek matbaa ve gerek el yazısında tetkik edilecek olursa, yukarıda işaret edilen noktalar, ister çince bilsin ister bilmesin, her hangi bir kimse tarafından görülebilir.

Herhangi bir kimse Dr. Radloff'un albuminin XVI numarolu tablusunu tetkik edecek olursa, ay kelimesinden evvel gelen ve şekli bozulmuş olan harfin görünüşü itibarıyla aşağıda kendisinden beş harfin sığabileceği kadar uzak bir mesafede bulunan 7 rakkamının tamamen aynı olduğunu, ve keza şekli bozulmuş harfe ait olan amudî hattın ucunun vazihan sağa doğru tevecüh ettiğini görebilir. Fazla olarak amudî hattın üst tarafı kama şeklindedir; ufki hattı aşarak geçer ve ufki hat meyillidir.

Bunun içindirki evvela, Profesör Schlegel'in kopyasında verildiği gibi iki harfin inkânsız olduğu, ve aynı zamanda mutlak tek olması lâzım gelen harfin 10 rakkamını değil fakat 7 rakamını ifade ettiği neticesine vardım.

Son olarak şu cihetede işareti edeyim: Devri günü Ting-wei'n kendisine benzeyen bir devri gününde altmış gün evvel veya sonra bir zamandan başka vakitte vukubulması ihtimali yoktur. Şimdi Çin tarihlerinde büyük ehemmiyeti haiz bütün vakaların sene, ay ve gün tarihleri verilmektedir. Eğer o sene zarfında herhangi bir devri gününden bahsediliyorsa bu mesele ile alakadar kimseler için ileriye veya geriye doğru hesaplamak ve benim mütalaalarının müsbet vakıa bakımından doğru olup olmadığını kendi kendilerine bulmak kolaylaşır.

ÜÇÜNCÜ YAZIT

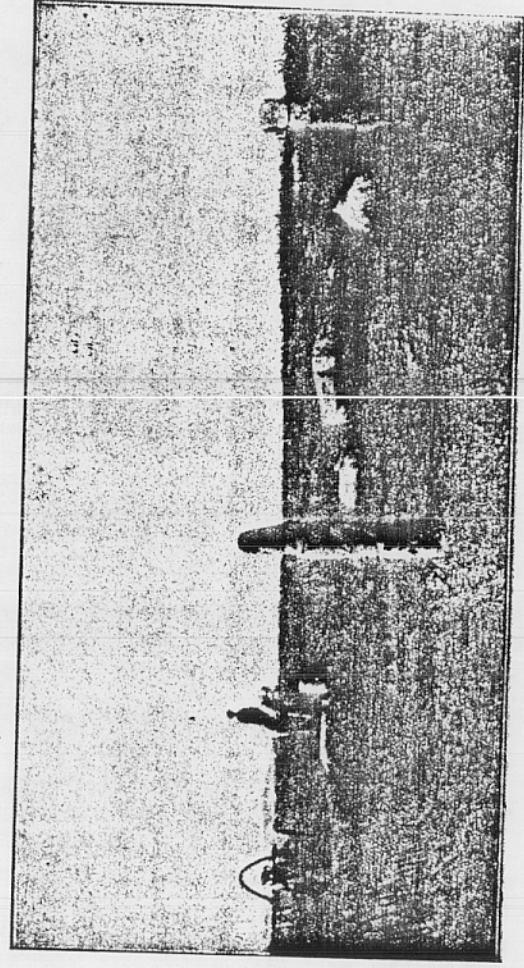
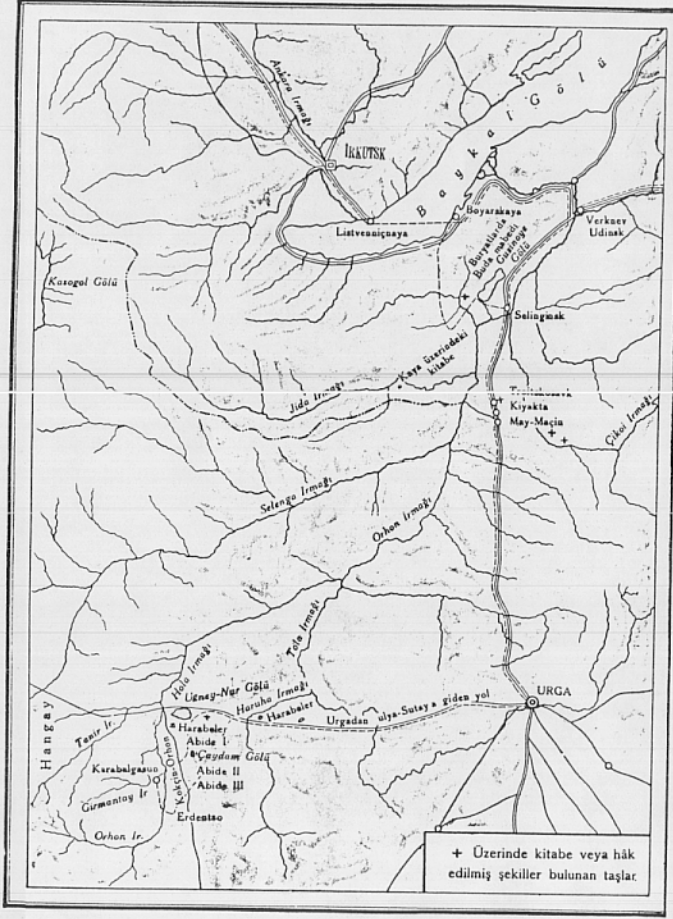
UYGUR YAZITI

İki Orhun yazıtının civarında Kara Balgasunda bulunan Uygur yazıtının rünik harflerle yazılmış olan kısmı çok acınır; ki okunamamaktadır. Yalnız yazıtın en üst tarafında beş satırlık bir ibare vardır; ki bu satırlar okunabilmektedir. Fakat satırların başından birer harfin eksik olması dolayısıyla bunu da tamamlamak zarureti hasıl olmuş, Radloff bunu tamamlayarak çıkarmıştır. Diğer asıl yazıtın okunabilen tek tük kelimelerinden hiç bir mana elde etmek mümkün değildir.

Yazıtın çince de vardır. Gerek bu yazıtın ve gerek Bilge han yazıtının çince kısımlarının tercemelerini ikinci cildimize bıraktık. Burada yalnız okunabilen en üst kısmın asıl metni ve tercemesi ile transkripsiyonu vermekle iktifa ediyoruz.

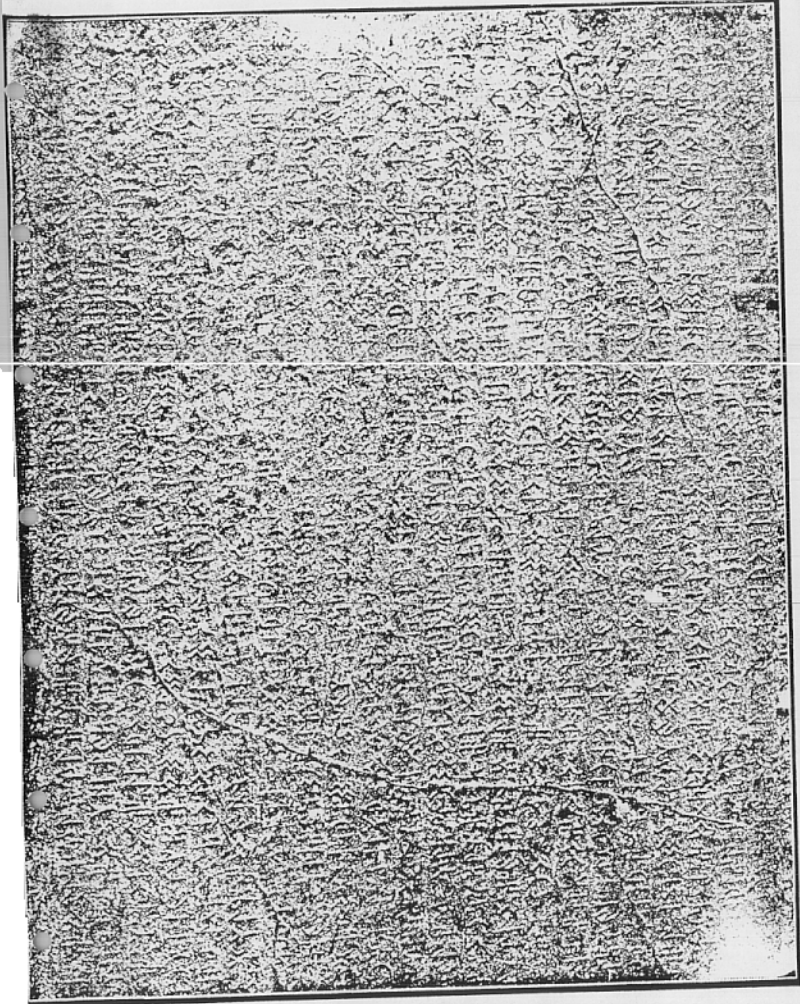
1. (b)u t ⁿ rik ⁿ	𐰽 𐰺 𐰺 𐰺 𐰺 𐰺 𐰺 (δ)
2. (i)n t ⁿ ride k	𐰽 𐰺 𐰺 𐰺 𐰺 𐰺 𐰺 (γ)
3. (u)t bulm'ş 'l	𐰽 𐰺 𐰺 𐰺 𐰺 𐰺 𐰺 (β)
4. (p) bilge t ⁿ	𐰽 𐰺 𐰺 𐰺 𐰺 𐰺 𐰺 (1)
5. (r)i uygur k ^a	𐰽 𐰺 𐰺 𐰺 𐰺 𐰺 𐰺 (γ)
6. (g ^a n'n bitiği)	𐰽 𐰺 𐰺 𐰺 𐰺 𐰺 𐰺 (γ)

1. Bu tenriken
2. in Gökde sa-
3. adet bulmuş al-
4. p Bilge tan-
5. rı Uygur ha-
6. kanının yazıtı.

I. inci yazıt ; Genel görünüşü.

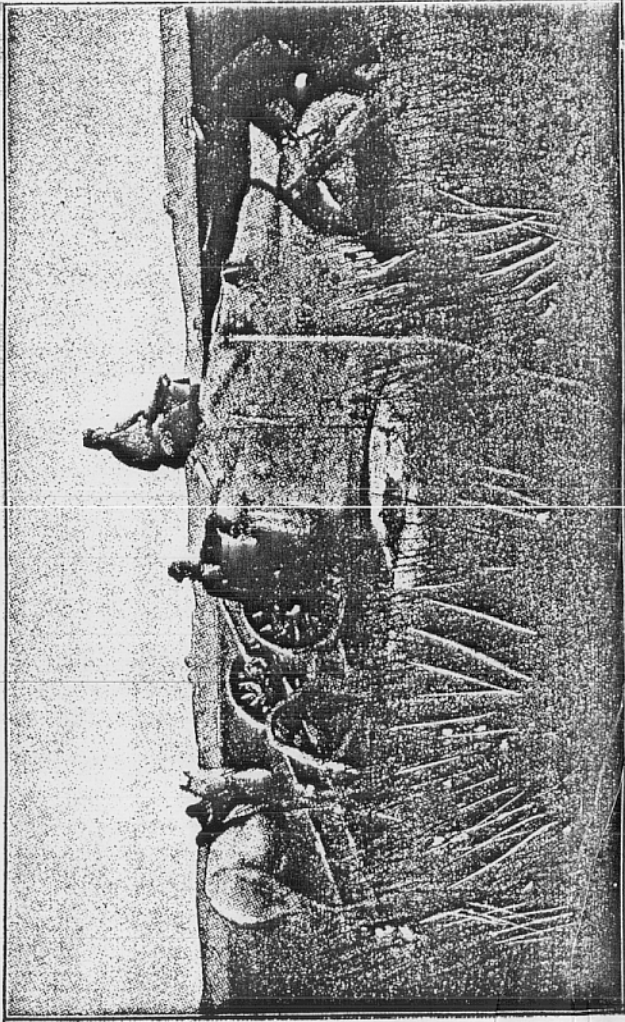

I. inci yazıtın bulunduğu yer

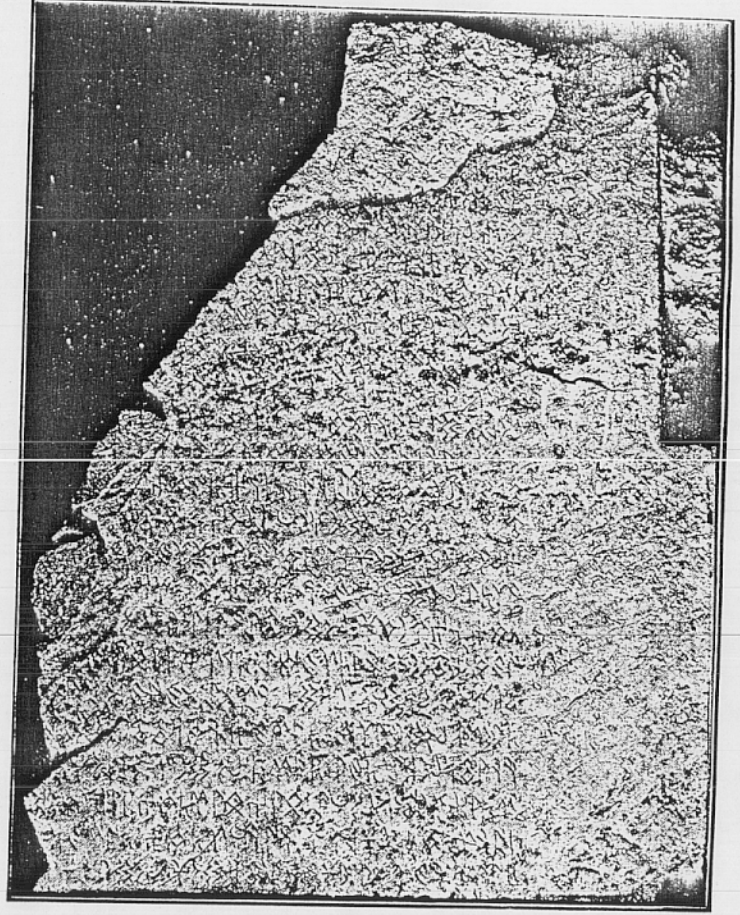

I. inci yazıtın yakınında heykel parçaları

II inci yazıt ; Genel görünüşü.

II. inci yazıt; Doğu tarafı

II. inci yazıtın yakınında bir heykel

II. inci yazıt yakınında bir heykel

故關特勒碑

彼蒼者天固不覆燔天人相合寰宇大同以其氣滿陰陽是用各為君長律君長者本

高

之遠荒帝載文敷施於八方武功成於一德彼蒼爰故相羊榮疏迭稱終能伏臣一體率修違貢

矣連服躬結為父子使寇患不作弓矢載蒙爾無我虞我無爾非違鄰之不之賴殊君

律關特勒骨吐祿可汗之次子今必加可汗之令弟也孝友聞於遠方威德懾於殊域斯豈由伊

曾祖伊地米脫旬積厚德於上而身瓦終之祖骨吐祿頻斤行深仁於下而子順達之不然何以

生此賢也故能承順交受輔成規略北處極雷之境西降庭月之郊尊宗梨之遺澤受屠者之寵

任以親我有唐也我用是嘉爾誠績大開忠信而這個不寧促業俄盡永言悼惜疼於朕心且特

勅可汗之弟也可汗猶朕之子也父子之義既在數宗兄弟之親得無連類俱為子焉而再成深

情是用故奉作壘碑登輝遐域使千古之下休光日新詞曰

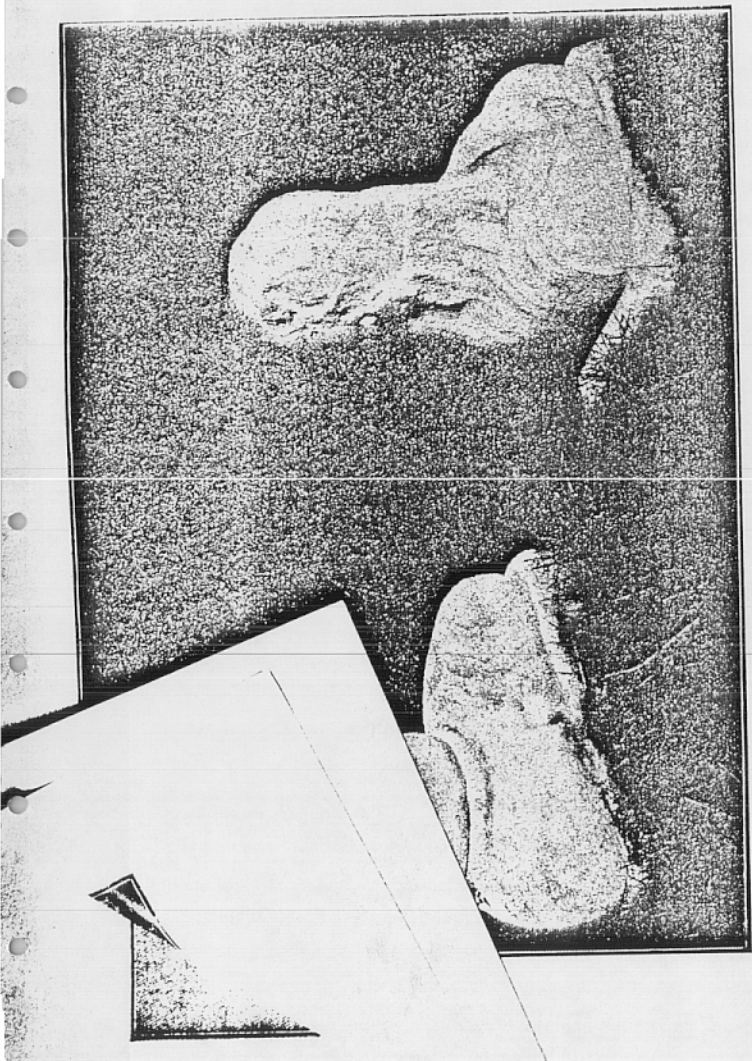
沙塞之園丁零之鄉雄武鬱起于爾先王爾君克長載赫殊方關道充順謀親我唐孰謂若人同

休延長高碑山立垂裕無疆

大唐開元二十年歲次壬申十二月壬辰朔七日丁未誌

故關特勒之碑

II. inci yazıt yakınında mermer heykel parçaları

I. inci yazıtın çince metni

TONYUKUK YAZITI